

Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

<http://kutuphane.uludag.edu.tr/Univder/uufader.htm>

Siber Zorbalığı Önleme ve Müdahale Programları: Ulusal Bir Alanyazın Taraması¹

Çiğdem TOPCU-UZER¹, İbrahim TANRIKULU²

¹ Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, topcu@sinop.edu.tr,
cigdemtopcu@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, ibrahim@gantep.edu.tr,
ibrahimtanrikulu@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, siber zorbalığı önlemeye yönelik Türkiye’de geliştirilmiş programları sistemli bir şekilde inceleyip değerlendirmektir. Çalışmanın veri kaynakları, Nedim-Bal ve Kahraman’a (2015), Peker’e (2013) ve Tanrikulu’na (2013) ait siber zorbalığı önleme programlarıdır. Programların (a) ortaokul ve lise öğrencilerine yönelik, (b) yarı deneysel araştırma deseni kullanılarak test edilmiş, (c) 60-75 dakika ve 8-10 oturumdan oluşan grup rehberliği şeklinde hazırlandığı ve (d) dijital uygulamalar içermedikleri görülmüştür. Çalışmalardan biri siber zorbalığa, diğer ikisi ise siber zorba ve mağdur davranışlarını önlemeye yöneliktir. Bu çalışmada vurgulandığı üzere ülkemizde siber zorbalığı önlemeye ve müdahale etmeye yönelik oldukça sınırlı çalışma vardır. Siber zorbalığın, farklı yaş grupları üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında veriye dayalı ve farklı yaş gruplarıyla geliştirilmiş ve etkisi test edilmiş daha çok önleme ve müdahale programına ihtiyaç olduğu aşikârdır. Çalışmanın bulguları, gelecekte çocuklar ve gençlere yönelik siber zorbalığı önleme ve müdahale programları geliştirmek isteyen kuramcılara, araştırmacılara ve uygulamacılara yol gösterecek şekilde tartışılmıştır.

¹ Bu araştırmanın bir kısmı, Gaziantep Üniversitesi’nde düzenlenen VI. PDR Uygulamaları Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Önleme ve müdahale programı, Siber zorbalık, Tarama, Türkiye.

Cyberbullying Prevention and Intervention Programs: A National Systematic Review

ABSTRACT

This study aims to systematically examine cyberbullying prevention programs developed in Turkey. Three programs (Nedim-Bal & Kahraman, 2015; Peker, 2013; Tanrıkulu, 2013) were obtained as a result of the systematic review. . The programs (a) were developed for middle school and high school students, (b) tested with a quasi-experimental research design, (c) lasted for 60 to 75 minutes, and were between 8 and 10 sessions, and (d) did not make use of digital applications. While one of the programs aimed to increase sensibility towards cyberbullying, the other two were about decreasing cyberbullying and cybervictimization. As underlined, the number of the prevention and intervention programs regarding cyberbullying is very limited. Considering that cyberbullying negatively impacts children and young people, the need for more empirical studies to prevent and intervene in cyberbullying is evident. The findings were discussed to guide theorists, researchers, and practitioners intending to develop cyberbullying prevention and intervention programs.

Key Words: prevention and intervention programs, Cyberbullying, Review, Turkey.

GİRİŞ

Siber zorbalık “bir kişi ya da grup tarafından elektronik temelli iletişim araçlarının kendini savunamayan bir kurbanı karşı saldırgan, kasıtlı ve tekrarlı bir biçimde kullanılması” olarak tanımlanmıştır (Smith, Mandavi, Carvalho, Fisher, Russel ve Tippett, 2008, s. 376). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımıyla, geleneksel akran zorbalığının yeni bir türü olarak karşımıza çıkan siber zorbalığın yaşanma sıklığı hem ulusal hem de uluslararası alanyazında oldukça yaygındır. Uluslararası alanyazında yapılmış 80 çalışmanın meta-analiz yöntemiyle incelenmesi sonucunda, hem siber zorbalık hem de siber mağduriyet oranları yaklaşık %15-16 olarak bulunmuştur (Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra ve Runions, 2014). Türkiye’de yapılan araştırmalara göre ise siber zorbalık oranının %6.4 ve %47.6 (Topcu, 2008; Yılmaz, 2011) arasında değiştiği, siber mağdur olma oranının ise %5.1 ile %56 arasında olduğu (Akbulut, Şahin ve Erişti, 2010; Topcu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın, 2008) görülmektedir. Siber zorbalık ve

mağduriyetinin yaşla olan ilişkisini araştıran çalışma sonuçlarına göre siber zorbalığı her yaş grubundan çocuk ve gencin yaptığı ve siber zorbalığa hedef olduğu görülmektedir. Bu çalışmalara göre siber zorbalık ilkokul (Arslan, Savaşer, Hallett ve Balcı, 2012), ortaokul (Erdur-Baker ve Tanrıkulu, 2010), lise (Topcu ve Erdur-Baker, 2012) ve üniversite (Doane, Pearson ve Kelley, 2014; Tanrıkulu, 2015) öğrencileri arasında yaygın olarak yaşanmaktadır.

Bu kadar yaygın görülen ve neredeyse her yaştan çocuk ve genci etkileyen bir problem olan siber zorbalık tıpkı geleneksel akran zorbalığı gibi hem mağdurlar için hem de siber zorbalık yapan kişiler için davranışsal, duygusal, fiziksel, akademik, psikolojik ve kişilerarası alanlarda olumsuz sonuçlar doğurabilir. Çoğunlukla geleneksel akran zorbalığı yapan ya da geleneksel akran zorbalığına maruz kalan çocuk ve gençlerin siber alanda da zorbalık yaptığı ya da siber zorbalığa maruz kaldığı bilinmektedir (Dehue, Bolman ve Völlink, 2008; Juvonen ve Gross, 2008). İki tür zorbalık arasındaki örtüşmenin yaşanan olumsuzluklardaki rolünü ayırt edebilmek için yaş ortalamaları 13.8 (SS = 1) olan 1694 ergenle bir araştırma yapan Perren, Dooley, Shaw ve Cross'un (2010) bulgularına göre geleneksel akran zorbalığının etkisi kontrol edildikten sonra bile siber mağduriyet deneyimi olan katılımcıların depresyon seviyeleri yüksektir. Benzer biçimde, Laftman, Modin ve Östberg (2013) de geleneksel akran zorbalığı etkisinin ötesinde, siber zorbalık mağduriyeti deneyimi olan katılımcıların kendilerini sağlıksız olarak değerlendirdiklerini bildirmiştir. Türk katılımcılarla yapılan araştırmalarda da siber mağduriyet ve depresyon ile kaygı arasında bir ilişki bulunmuştur (Erdur-Baker ve Tanrıkulu, 2010; Şahin, Aydın ve Sarı, 2012). İntihar düşüncelerine (Hinduja ve Patchin, 2010) kadar varabilen ve bazen intiharla sonuçlanabilen (Shariff, 2008) siber mağduriyet kadar siber zorbalık yapan çocuk ve gençlerin de problem durumları yaşadıkları bilinmektedir. Örnek olarak, siber zorbalık yapmanın alkol ve madde kullanımı ile ilişkisi olduğu ve siber zorbalık yapan kişilerin suça karışmış kişilerle yakın arkadaşlık kurma olasılığının yüksek olduğu bulunmuştur (Ybarra, Espelage ve Mitchell, 2007). Özetle, çocuklar ve gençler arasında oldukça yaygın ve olumsuz yaşantılarla ilişkili olan siber zorbalık ve siber mağduriyeti önlemenin ve gerçekleştiğinde müdahale etmenin önemi tartışılmazdır.

Dünyada Siber Zorbalığı Önleme ve Müdahale Programları

Siber zorbalık, çoğunlukla geleneksel akran zorbalığının bir çeşidi olarak değerlendirilmektedir (Olweus, 2012). Hem teorik tartışmalar hem de veriye dayalı araştırma sonuçları incelendiğinde, iki tip zorbalığın ortak yönlerinin olduğu ve aynı kişilerin hem siber ortamda hem de fiziksel

ortamda mağdur olduğu görülmektedir (Juvonen ve Gross, 2008). Geleneksel akran zorbalığıyla olan benzerliğinden yola çıktığımızda, siber zorbalığı önlemek ve gerçekleştirmede olaya müdahale etmek için hâlihazırda var olan geleneksel akran zorbalığı önleme ve müdahale programlarının kullanılabilmesi düşünülebilir. Uluslararası alanyazını incelediğimizde siber zorbalığı önleme ve müdahale programlarının genellikle geleneksel akran zorbalığını önleme programlarından ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmaların çoğunda tıpkı geleneksel akran zorbalığı önleme programlarında olduğu gibi teknolojik temelli olmayan ve rol oynama, empati eğitimi ve vaka analizi üzerinden tartışmalar yapmak gibi teknikler yer almaktadır (örn., Chaux, Velasquez, Schultze-Krumbholz ve Scheithauer, 2016; Tangen ve Campbell, 2010; Williford, Elledge, Boulton, DePaolis, Little ve Salmivalli, 2013). Siber zorbalığı geleneksel akran zorbalığından ayıran en önemli özellikler, siber zorbalığın bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleşmesi, mağdura sadece evinin dışında değil cep telefonu, tablet ya da bilgisayarını kullandığı her yerde ve her anda ulaşılabilmesi ve siber ortamın anonim olması nedeniyle zorbanın kimliğini gizlemesine olanak tanınmasıdır (Smith, 2012). Bu nedenle, siber zorbalık önleme ve müdahale programları çocuk ve gençlerin bazı teknik donanımları da edinmesini gerektirmektedir. Bu gereksinimle bağlantılı olarak, video izleme aracılığıyla bilgi aktarımı gibi teknolojik uygulamalar içeren araştırmaların bulunduğu görülmektedir (örn., Doane, Kelley ve Pearson, 2016). Teknolojik temelli programların bazılarında ise siber zorbalık vakalarının bilgisayar programları tarafından otomatik olarak tespit edilebilmesi için bir sistem hazırlanmıştır (Dadvar, Jong, Ordelman ve Trieschnigg, 2012). Bu özellik sayesinde, belli kelimelerin geçtiği anlarda açılan küçük pencerelerle mağdur kişi ne yapması gerektiğiyle ilgili yönlendirilmektedir. Bir diğer çalışmada ise (Szuster, Barlinska ve Kozubal, 2016) video kullanımı gibi teknolojik temelli olan ve fotoğraf kullanımı gibi teknolojik olmayan uygulamalar bir arada kullanılmıştır.

Uluslararası alanyazında durum bu şekildeyken Türkiye’de geliştirilmiş, hem Türk eğitim sistemine hem de kültürüne uygun programların niteliklerinin incelenebilmesi için bu çalışmada sistematik bir tarama yapılması planlanmıştır. Bu konuda Türkiye’de bir tarama çalışması henüz bulunmamaktadır. Böylelikle, ülkemizde kullanılan, siber zorbalığa yönelik bilimsel kanıta dayalı önleme programlarının güncel durumu ortaya konularak ileride yapılacak önleme ve müdahale programı çalışmalarına ışık tutulacaktır. Siber zorbalığın ülkemizdeki yaygınlığı ve mağdurlar üzerindeki istenmeyen etkileri göz önüne alındığında siber zorbalığı önleme ve müdahale programlarına duyulan ihtiyaç açıktır. Bu çalışmanın amacı ise

Türkiye’de hâlihazırda var olan siber zorbalık önleme ve müdahale programlarını incelemek ve sistemli bir biçimde değerlendirmektir.

YÖNTEM

Bu çalışmada sistemli tarama yöntemi kullanılmıştır. Sistemli tarama yöntemini kullanan araştırmalar, bir araştırma sorusuyla ilgili yapılmış tüm araştırmaları ele alarak bu araştırmaları metodolojik açıdan incelemenin yanında önceki çalışmaların bulgularını detaylı bir biçimde özetler, varsa birbirinden farklı sonuçların nedenlerini tartışır ve çalışmaların sınırlılıklarını ortaya koyar (Cook, Mulrow ve Haynes, 1997). Bu tarama araştırmasının amacı ülkemizde hâlihazırda geliştirilmiş ve etkililiği test edilmiş, siber zorbalığı önlemeye yönelik önleme ve müdahale programlarını değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle bu tarama araştırmasına veri sağlayacak araştırmalar belirlenmiştir. Araştırmalara ulaşma süreci aşağıda detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Veri Kaynaklarına Ulaşma Yöntemi

Araştırmanın veri kaynağını oluşturan önleme ve müdahale programlarına, Haziran ve Temmuz 2016 tarihleri arasında, Ebscohost, Science Direct ve Ulakbim veri tabanları, Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi ve Google Scholar arama motoru taranarak elde edilen çalışmalara ek olarak bulunan çalışmaların kaynakçaları kontrol edilerek ulaşılmıştır. Bu çalışmalarla ilgili kapsamlı bir tarama için yukarıda bahsi geçen veri tabanlarında ve arama motorlarında anahtar kelimeler kullanılmıştır. Tarama esnasında “siber zorba + önleme programı”, “siber mağdur + önleme programı”, “siber mağduriyet + önleme programı”, “siber kurban + önleme programı”, “sanal zorba + önleme programı”, “sanal mağdur + önleme programı”, “sanal mağduriyet + önleme programı ve “sanal kurban + önleme programı” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Türkiyeden bir örneklemle yapılan bir çalışmanın İngilizce yayınlanması ihtimali de göz önünde bulundurulmuş ve İngilizce alanyazını tararken “cyber bullying + prevention program + Turkey/ Turkish” ve “cyber bullying victimization + prevention program + Turkey/ Turkish” anahtar kelimelerinden yararlanılmıştır. Bu anahtar kelimeler ülkemiz alanyazınında siber zorbalık ile ilgili yapılan araştırmalarda sıklıkla kullanılan ifadelerden oluşmaktadır. Araştırmanın veri kaynağını oluşturan çalışmaların belirlenebilmesi için 4 ölçüt belirlenmiştir. Çalışmanın amacı siber zorbalık önleme ve müdahale programları konusunda ulusal bir tarama yapmak olduğu için elde edilen araştırmaların bu çalışmaya kaynak olarak

seçilebilmesi için (1) Türk bir örnekleme yürütülmüş olması ve (2) siber zorbalığı önlemeye yönelik bir önleme veya müdahale programı içermesi gerekmektedir. Ayrıca etkililik çalışması yapılmayan bir program öneri niteliğinde kalacağı için bilimsel olarak değerlendirilemeyeceği için (3) programın etkililiğinin bilimsel yöntemlere uygun bir şekilde test edilmiş olması ölçütü kullanılmıştır. Son olarak, programlara ulaşım yönteminin sınırlarının çizilebilmesi için (4) araştırmanın tez veya makale olarak yayınlanmış olması ölçütü belirlenmiştir.

Veri Kaynakları

Yapılan detaylı tarama sonucunda, Türk katılımcılarla yürütülmüş siber zorbalığı önlemeye yönelik bir önleme veya müdahale programı içeren araştırma sayısının toplam beş adet olduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmalar, Nedim-Bal ve Kahraman'a (2015), Peker'e (2013), Peker ve İskender'e (2015), Tanrıkulu'na (2013) ve Tamer'e (2014) aittir. Peker'in 2013 yılında hazırladığı doktora tezinde, kendi oluşturduğu program hakkında daha detaylı bilgiler bulunduğu için ve Peker ve İskender'e (2015) ait çalışma esasında Peker'in doktora tezinin yayını olduğu için Peker ve İskender'e (2015) ait çalışma bu araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bu çalışmaya veri kaynağı olarak dâhil edilmeyen bir diğer çalışma ise Tamer'e (2014) aittir. Tamer'in (2014) çalışması (a) siber zorbalık davranışının operasyonel tanımının dışına çıkması, (b) hazırlanan eğitim programının etkililiğini değerlendirme sorularında problemler olması ve (c) bulguların nesnel bir şekilde yorumlanmaması nedenleriyle bu araştırmadan çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada toplam üç çalışma veri kaynağı olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Programlar Hakkında Genel Bilgiler

Siber zorbalığa karşı duyarlılık geliştirme grup psiko-eğitim programı (Nedim-Bal ve Kahraman, 2015):

Bu önleme programının amacı, siber zorbalık yapma, siber zorbalığa maruz kalma ve siber zorbalığa maruz kalmamak için sahip olunması gereken beceriler hakkında üstün yetenekli öğrencilere duyarlılık kazandırmaktır. Programın içeriği (a) siber zorbalığın tanımı, (b) sahip olunan haklar, (c) çevrimiçi ortamda bilgi gizliliği ve güvenliği, (d) dijital ortamda maruz kalınabilecek istismarlar ve istismarlara karşı alınabilecek önlemler, (e) akran baskısı ve akran baskısına direnme ve (f) siber zorbalık ve siber saldırganlık arasındaki farklı özellikler konularından oluşmaktadır. Çalışmada, programın uygulandığı ortam ve programın kim tarafından uygulandığına dair bilgi verilmemiştir. Programın uygulanmasının ardından,

deney grubunda yer alan öğrencilerin, kontrol grubundaki öğrencilere kıyasla, siber zorbalığa karşı daha yüksek duyarlılık düzeyine sahip oldukları ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Bir başka deyişle, Siber Zorbalığa Karşı Duyarlılık Geliştirme Grup Psiko-Eğitim Programı'nın (Nedim-Bal ve Kahraman, 2015) katılımcıların siber zorbalık hakkında duyarlılık kazanmalarında etkili bir program olduğu ortaya koyulmuştur.

İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programı (Peker, 2013):

Ergenlere yönelik olarak hazırlanan bu programın hedefi, bireylere temel insani değerler kazandırarak siber zorbalık davranışlarını ve problemleri internet kullanımını önlemektir. Bu çalışmanın odağı siber zorbalık olduğu için İnsani Değerler Yönelimli Psiko-Eğitim Programı'nın (Peker, 2013) problemleri internet kullanımını önlemeye yönelik kısmı bu çalışmada göz ardı edilmiştir. Programın içeriği (a) sanal ortamdaki davranışları fark etme, (b) sorumluluk, (c) arkadaşlık, (d) barışçıl olma, (e) saygı, (f) dürüstlük ve (g) hoşgörü konularından oluşmaktadır. Program araştırmacının kendisi tarafından uygulanmıştır. Uygulamanın yapıldığı ortam hakkında bilgi verilmemiştir. Analiz sonuçları, program uygulandıktan sonra deney grubu katılımcılarının, kontrol grubuna göre, iki ay sonra bile siber zorbalık yapma ve siber mağdur olma davranışlarında anlamlı bir azalma olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yani, İnsani Değerler Yönelimli Psiko-Eğitim Programı'nın (Peker, 2013) siber zorbalığı önlemede etkili bir program olduğu tespit edilmiştir.

Gerçeklik terapisi yönelimli bir müdahale programı (Tanrıkulu, 2013):

Kuramsal alt yapısı Gerçeklik Terapisi'ne (Glasser, 1999) dayanan bu müdahale programının hedefi, kişinin kendi davranışıyla kendi seçimleri arasındaki bağlantılar hakkında farkındalık kazandırarak siber zorbalık yapma davranışlarını azaltmaktır. Programın içeriği (a) seçim teorisi ve davranışı hakkında bilgilendirme, (b) davranışları fark etme, (c) davranışları değerlendirme, (d) davranışın başkaları üzerindeki etkisini anlama, (e) olumsuz duyguların giderilmesi, (f) davranış değişim programı hazırlama ve (g) davranış değiştirme programını geliştirme konularından oluşmaktadır. Program araştırmacı tarafından bir okulda ve sınıf ortamında uygulanmıştır. Deney grubu kontrol grubuyla kıyaslandığında, programın deney grubu üzerinde siber zorbalık yapma davranışlarını azaltma konusunda, bir buçuk ay sonra bile etkili olduğu bulgulanmıştır. Bir başka ifadeyle, Gerçeklik Terapisi Yönelimli Müdahale Programı (Tanrıkulu, 2013) siber zorbalık davranışı yapma davranışlarını azaltmada etkili bir müdahale programıdır.

BULGULAR

Bu araştırmada taranan siber zorbalığı önleme ve müdahale programları hakkında detaylı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir. Ülkemizde siber zorbalığı önlemek için geliştirilen önleme ve müdahale programları göz önüne alındığında, programların ortaokul (7.ve 8. sınıf) ve lise öğrencilerine (9., 10., 11. ve 12. sınıf) yönelik geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Önleme ve müdahale programlarının tamamının etkililiği yarı deneysel araştırma deseni kullanılarak test edilmiştir. İki çalışma (Peker, 2013; Tanrıkulu, 2013), programın etkisinin devam edip etmediğini incelemek için izleme ölçümü kullanırken çalışmalardan biri (Nedim-Bal ve Kahraman, 2015) sadece ön test ve son test ölçümleri alıp izleme ölçümü kullanmamıştır. Geliştirilen üç program, 60-75 dakika ve 8-10 oturum arası süren grup rehberliği şeklinde hazırlanıp uygulanmıştır. Programların hiçbirinde dijital uygulamalar (digital applications), bilgisayar programları veya çevrimiçi izlenebilecek videolar gibi dijital teknolojiler kullanılmamıştır. Çalışmaların ikisinin kuramsal çerçevesini Gerçeklik Terapisi kuramı (Glasser, 1999) oluştururken birinin kuramsal alt yapısı insani değerler eğitimine dayanmaktadır. Çalışmalardan biri siber zorbalığa yönelik duyarlılığa odaklanırken diğer ikisi siber zorba ve siber mağdur davranışlarına odaklanmaktadır.

Tablo 1. Siber Zorbalık Önleme ve Müdahale Programları

Kaynak	Programla ilgili bilgiler				Araştırmayla ilgili bilgiler		
	Programın adı	Programın süresi	Programın türü	Teorik dayanak	Örneklem	Araştırma deseni	Kullanılan ölçüm araçları
Nedim-Bal ve Kahraman (2015)	Siber Zorbalığa Karşı Duyarlılık Geliştirme Grup Psiko-Eğitim Programı	60 dk'lık 8 oturum	Teknolojik olmayan bir program	Gerçeklik Terapisi Kuramı	16 (8 deney – 8 kontrol grup) 7. ve 8. sınıf öğrencisi (Üstün yetenekli)	Öntest-Sontest Deney- Kontrol Gruplu Yarı Deneysel Kımay ve Arıcak, 2011)	Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlılık Ölçeği (Tanrıkulu, Arıcak, 2011)
Peker (2013)	İnsani Değerler Yönelimli Psiko-Eğitim Programı	75 dk'lık 9 oturum	Teknolojik olmayan bir program	Dilmaç'ın (2007) İnsani Değerler Ölçeği'ndeki değerlerin aktarımı temel alınarak hazırlanmıştır.	24 (12 deney – 12 kontrol grup) 9. ve 10. sınıf öğrencisi	Öntest-Sontest- İzleme Deney- Kontrol Gruplu Yarı Deneysel Desen	Siber Mağduriyet ve Zorbalık Ölçeği (Çetin, Yaman ve Peker, 2011), İnternette Bilişsel Durum Ölçeği (Özcan, 2004), İnsani Değerler Ölçeği (Dilmaç, 2007)
Tanrıkulu (2013)	Gerçeklik Terapisi Yönelimli bir Müdahale Programı(Grupla Psikolojik Danışma)	70 dk'lık 10 oturum	Teknolojik olmayan bir program	Gerçeklik Terapisi ve Seçim Kuramı	24 (12 deney – 12 kontrol grup) 10. ve 11. sınıf öğrencisi	Öntest-Sontest- İzleme Deney- Kontrol Gruplu Yarı Deneysel Desen	Siber Zorbalık Ölçeği (Arıcak, Kımay ve Tanrıkulu, 2012)

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmada Türkiye’de geliştirilmiş siber zorbalığı önleme ve müdahale programları incelenmiştir. Yapılan detaylı bir alanyazın taramasının ardından belirlenen kriterlere uygun üç çalışmaya ulaşılmıştır (Nedim-Bal ve Kahraman, 2015; Peker, 2013; Tanrıkulu, 2013). Türkiye’deki ilk siber zorbalık araştırmasının Erdur-Baker ve Kavşut tarafından 2007 yılında yapıldığı düşünüldüğünde, ülkemizde siber zorbalığı önlemeye yönelik program hazırlama çabalarının oldukça geç kalmış olduğu söylenebilir.

Ülkemizde siber zorbalığa yönelik olarak geliştirilen programların asıl odaklanmaları gereken konu siber zorbalık iken programların başka konuları da kapsadığı ve program içeriklerinin siber zorbalıktan uzaklaştığı görülmektedir. Programlar, siber zorbalığa yönelik içeriğin yanı sıra riskli İnternet kullanımı, istismar, akran baskısı ve akran baskısına direnme, siber zorbalık ve siber saldırganlık arasındaki farklı özellikler gibi konuları da içermektedir. Dolayısıyla, programların içerikleri daha geniş tutulmuş fakat programlar siber zorbalıkla mücadele anlamında daha yüzeysel hale getirilmiştir. Siber zorbalığı önleme ve müdahale programlarının daha etkili olabilmesi için bir programın temel odağının siber zorbalıkla sınırlı tutulmasında yarar vardır. Aksi takdirde, aynı anda birçok kavramı içeren önleme ve müdahale programları odaklanmaları gereken siber zorbalık konusundan kaçınılmaz olarak uzaklaşabilirler.

Yukarıda sözü edilen risk, bu çalışmada veri kaynağı olarak kullanılan çalışmalarda kendini açıkça göstermektedir. Programların isimleri incelendiğinde sadece Nedim-Bal ve Kahraman (2015) tarafından önerilen programın adında ‘siber zorbalık’ kelimelerinin geçtiği görülmektedir. Diğer programların isimlerinde siber zorbalık kelimeleri doğrudan kullanılmamaktadır. Bu sorun programa siber zorbalık harici başka konuların dâhil edilmesinden kaynaklanmış olabilir. Ayrıca, bir programın siber zorbalığı önlemek için mi yoksa siber zorbalık gerçekleştikten sonra müdahale etmek amacıyla mı kullanılabileceğinin ve programın zorbalık yapanlar ya da zorbalığa uğrayanlar için mi hazırlandığı bilgilerinin programın adından kolaylıkla anlaşılmasında yarar vardır. Bu sayede, programı uygulamak isteyen uzmanlar, programın önleme ya da müdahale için hazırlandığını ve programın zorbalara mı mağdurlara mı yönelik olduğunu daha rahat bir şekilde anlayabilirler. Ayrıca, çalışmada taranan üç araştırmanın hiçbirinin başlığı programın hazırlandığı grup hakkında bilgi vermemektedir. Bu sebeple, siber zorbalığa yönelik hazırlanacak programların adı, programın amacı (önleme, müdahale, farkındalık yaratma

gibi) ve hedef kitlesi (siber zorbalılar, siber mağdurlar, genel olarak bütün öğrenciler) hakkında çalışmanın başlığında bilgi verilmesi araştırmalar hakkında doğru ve hızlı bir fikir edinme konusunda fayda sağlayabilir.

Elde edilen programlar daha kapsamlı incelendiğinde her üç çalışmanın da içeriklerinde hem siber zorbalıkla ilgili farkındalık yaratmaya yardımcı olacak bilgilerin (örn., siber zorbalık nedir?) hem de çocuk ve ergenlerin psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarına yönelik uygulamaların yer aldığı görülmüştür. Etkin bir siber zorbalık önleme ve müdahale programı sadece bu içeriklerle yetinmemeli, teknolojik uygulamalar da içermelidir. Siber zorbalık bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleştiği için çocuk ve ergenlere kazandırılması hedeflenen beceri ve bilgilerin aktarımı teknolojik uygulamalar aracılığıyla daha kalıcı hale getirilebilir.

Nedim-Bal ve Kahraman (2015) ile Tanrıkulu'nun (2013) önerdikleri programlar geliştirilirken Gerçeklik Terapisi (Glasser, 1999) temel alınmıştır. Gerçeklik Terapisi (Glasser, 1999) özellikle okullarda yapılan müdahalelerde etkililiği kanıtlanmış ve uygulamadaki pratikliği nedeniyle oldukça sık tercih edilen bir kuramdır (Türkdoğan, 2015). İleride hazırlanacak siber zorbalığa yönelik programlarda da Gerçeklik Terapisi (Glasser, 1999) temel alınabileceği gibi Bilişsel Kuramlar (Tangen ve Campbell, 2010) veya Norma Uygun Sosyal Davranış Teorisi (Ortega-Ruiz, Del Rey ve Casas, 2012) gibi yaklaşımlar, kuramsal çerçeve olarak takip edilebilir.

Önerilen programların üçünde de küçük örneklerle olsa da bir etkililik analizi yapılmış ve üç programın da uygulandıkları gruplar üzerinde siber zorbalığı azaltmak ya da farkındalık arttırmak anlamında etkili olduğu bulunmuştur. Peker (2013) ve Tanrıkulu (2013) yaptıkları izleme analizleri ile bu etkinin kalıcı olduğunu göstermişlerdir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda bu programlar daha geniş ve farklı yaş gruplarından örneklerle çalışılarak test edilmelidir. Ayrıca, siber zorbalıkla mücadele ederken öğrencilerle çalışmaya ek olarak aileler ve öğretmenler de dâhil edilerek bütüncül okul yaklaşımı ile hareket edilmesi uygulamanın etkililiğini artırabilir.

Nedim-Bal ve Kahraman'ın (2015), üstün yetenekli bir öğrenci grubu için geliştirip test etmiş olduğu siber zorbalığa yönelik programı, obezite, eşcinsellik, engellilik gibi farklı özellikleri nedeniyle siber zorbalığa maruz kalabilecek olan öğrencilere yardımcı olabilmesi nedeniyle kıymetli bir çalışmadır. Çünkü, siber zorbalık literatürü farklı özelliklere sahip olan öğrencilerin, siber zorbalığa maruz kalma ihtimallerinin daha yüksek olduğunun altını çizmektedir (örn., Kowalski, Morgan, Draka-Lavelle ve

Allison, 2016). Bu sebeple, araştırmacıların siber zorbalığı önleme konusunda farklı özellikleri nedeniyle zorbalığa hedef olabilmeye ihtimalleri yüksek olan gruplara yönelik ekstra çalışmalar yapmaları gerekmektedir.

Bu araştırma Türkiye’de siber zorbalığa yönelik önleme ve müdahale programlarını ilk kez sistemli bir şekilde sunup araştırmacıların gelecekteki çalışmalarına yön göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan, bu çalışmanın bulguları değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken bazı sınırlılıklar da vardır. Sınırlılıkların ilki, çalışmanın veri kaynağını oluşturacak araştırmalara erişim sürecinde sınırlı sayıda bilimsel veri tabanı kullanımından kaynaklanmaktadır. Bilimsel olarak etkililiği ortaya konmuş siber zorbalığı önleme ve müdahale programları, ulusal alanyazında henüz yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada, ülkemizde siber zorbalığı önlemeye ve müdahaleye yönelik yalnızca üç araştırmaya erişilebilmiştir. Bu sınırlılık sebebiyle, bu araştırmanın sonuçları çıkarımsal istatistik (inferential statistics) değil betimsel istatistik bazında bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Bu araştırmanın sonuçlarını değerlendirirken bu sınırlılıklar dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, bu çalışmada Türkiye’de geliştirilmiş siber zorbalık önleme ve müdahale programları değerlendirilmiş ve çalışmaların henüz çok yeni olduğu ortaya çıkmıştır. Ülkemizdeki sınırlı sayıdaki bu çalışmalar, siber zorbalığı önlemeye ve müdahaleye yönelik veriye dayalı daha çok programa ihtiyaç olduğunun göstergesidir. İleride yapılacak çalışmalarla, var olan programların güçlü yanları alınarak ve eksiklikleri giderilerek daha geniş kapsamlı yeni programlar geliştirilmelidir. Bu sayede, Türkiye’de kültüre ve eğitim sistemine uygun bir siber zorbalık önleme ve müdahale programı elde edilebilir.

KAYNAKLAR

- Akbulut, Y. ve Erişti, B., 2011. Cyber bullying and victimisation among Turkish university students. *Australasian Journal of Educational Technology*, 27(7), 1155-1170.
- Arıca, O. T., Kinay, H. ve Tanrıkulu, T., 2012. Siber Zorbalık Ölçeği’nin ilk psikometrik bulguları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 101.
- Arslan, S., Savaşer, S. Hallett, V., and Balci, S., 2012. Cyberbullying among primary schools students in Turkey: Self-reported prevalence and associations with home and school life. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15, 527-533.

- Chaux, E., Velasquez, A. M., Schultze-Krumbholz, A., and Scheithauer, H., 2016. Effects of the cyberbullying prevention program media heroes (Medienhelden) on traditional bullying. *Aggressive Behavior*, 42, 157-165.
- Cook, D. J., Mulrow, C. D., and Haynes, R. B., 1997. Systematic reviews: Synthesis of best evidence for clinical decisions. *Annals of Internal Medicine*, 126(5), 376-380.
- Çetin, B., Yaman, E. ve Peker, A., 2011. Cyber Victim and Bullying Scale: A study of validity and reliability. *Computer & Education*, 57, 2261-2271.
- Dadvar, M., de Jong, F. M., Ordelman, R. J. F., and Trieschnigg, R. B., 2012. Improved cyberbullying detection using gender information. In: *Proceedings of the Twelfth Dutch-Belgian Information Retrieval Workshop* (pp. 23-25).
- Dehue, F., Bolman, C., and Völlink, T., 2008. Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*, 11, 217-223.
- Dilmaç, B., 2007. *Fen lisesi öğrencilerine insani değerler eğitimin verilmesi ve insani değerler ölçeği ile sınanması*. Yayınlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Doane, A. N., Kelley, M. L., and Pearson, M. R., 2016. Reducing cyberbullying: A theory of reasoned action-based video prevention program for college students. *Aggressive Behavior*, 42, 136-146.
- Doane, A. N., Pearson, M. R., and Kelley, M. L., 2014. Predictors of cyber bullying perpetration among college students: An application of the theory of reasoned action. *Computers in Human Behavior*, 36, 154-162.
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F., 2007. Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.
- Erdur-Baker, Ö. ve Tanrıku, İ., 2010. Psychological consequences of cyber bullying experiences among Turkish secondary school children. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2, 2771-2776.
- Glasser, W., 1999. *Kisisel Özgürlüğün Psikolojisi: Seçim Teorisi*. (Çev. Müge İzmirli). İstanbul:Hayat Yayıncılık.
- Hinduja, S. and Patchin, J. W., 2010. Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14, 206-221.
- Juvonen, J., and Gross, E., 2008. Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *The Journal of School Health*, 78(9), 496-505.
- Kowalski, R. M., Morgan, C. A., Drake-Lavelle, K., and Allison, B., 2016. Cyberbullying among college students with disabilities. *Computers in Human Behavior*, 57, 416-427.

- Laftman, S. B., Modin, B., and Östberg, V., 2013. Cyberbullying and subjective health: A large-scale study of students in Stockholm, Sweden. *Children and Youth Services Review*, 35, 112-119.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., and Runions, K. C., 2014. Bullying prevalence across contexts: A meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55, 602-611.
- Nedim-Bal, P. and Kahraman, S., 2015. The effect of cyber bullying sensibility improvement group training program on gifted students. *Journal of Gifted Education Research*, 3(2), 48-57.
- Olweus, D., 2012. Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 9, 520-538.
- Ortega-Ruiz, R., Del Rey, R., and Casas, J. A., 2012. Knowing, building, and living together on Internet and social networks: The ConRed cyber bullying prevention program. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(2), 303-313.
- Özcan, N. K., 2004. *Üniversite öğrencilerinde İnternet kullanımının psiko-sosyal durum ile ilişkisi*.
- Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Peker, A., 2013. *İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının problemleri internet kullanımı ve siber zorbalık üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.
- Peker, A., ve İskender, M., 2015. İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının siber zorbalık üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 11-22.
- Perren, S., Dooley, J., Shaw, T., and Cross, D., 2010. Bullying in school and cyberspace: Associations with depressive symptoms in Swiss and Austrian adolescents. *Child & Adolescent Psychiatry & Mental Health*, 4, 1-10.
- Shariff, S., 2008. *Cyber-bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York: Routledge.
- Smith, P. K., 2012. Cyberbullying: Challenges and opportunities for a research program- A response to Olweus *European Journal of Developmental Psychology*, 9, 553-558.
- Smith, P. K., Mandavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., and Tippett, N., 2008. Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 376-385.
- Szuster, A., Barlinska, J., and Kozubal, M., 2016. In search of a simple method: Is a human face an effective, automatic filter inhibiting cyberbullying? In M. F.

Wright (Ed.), *A social-ecological approach to cyberbullying* (pp. 379-402). Nova Science Publishers

- Şahin, M., Aydın, B., and Sarı, S. V., 2012. Cyber bullying, cyber victimization and psychological symptoms: A study in adolescents. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 41(1), 53-59.
- Tamer, N., 2014. *Ergenlerin teknolojik zorbalık algıları ve buna yönelik teknolojik zorbalık farkındalığı eğitimi: Pilot uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Tangen, D. and Campbell, M., 2010. Cyberbullying prevention: One primary school's approach. *Australian Journal of Guidance & Counseling*, 20, 225-234.
- Tanrıkulu, T., 2013. *Siber zorbalıkla ilgili değişkenlerin incelenmesi ve gerçeklik terapisi yönelimli bir müdahale programının siber zorbaca davranışlar üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tanrıkulu, İ., 2015. *The relationships between cyber bullying perpetration motives and personality traits: Testing uses and gratifications theory*. Yayınlanmamış doktora tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Tanrıkulu, T., Kinay, H. ve Arıca, O. T., 2011. *Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği*. XI. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı. 338-339. İzmir, Türkiye.
- Topcu, Ç., 2008. *The relationship of cyber bullying to empathy, gender, traditional bullying, internet use and adult monitoring*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Topcu, Ç. ve Erdur-Baker, Ö., 2012. Affective and cognitive empathy as mediators of gender differences in cyber and traditional bullying. *School Psychology International*, 33, 550-561.
- Topcu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydın, Y., 2008. Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *CyberPsychology & Behavior*, 11, 643-648.
- Türkdoğan, T., 2015. Gerçeklik terapisi temelli müdahalelerin okullardaki etkililiği: İlkokul ve ortaokul öğrencilerine yönelik bir inceleme. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(1), 81-105.
- Williford, A., Elledge, L. C., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. and Salmivalli, C., 2013. Effects of the Kiva antibullying program on cyberbullying and cybervictimization frequency among Finnish Youth. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 42, 820-833.

- Ybarra, M L., Espelage, D.L. and Mitchell, K. J., 2007. The co-occurrence of Internet harassment and unwanted sexual solicitation victimization and perpetration: Associations with psychosocial indicators. *Journal of Adolescent Health*, 41, 31-41.
- Yılmaz, H., 2011. Cyberbullying in Turkish middle schools: An exploratory study. *School Psychology International*, 32, 645-654.

EXTENDED ABSTRACT

Improvements in the information and communication technologies have created the problem of cyber bullying that is bullying someone through the computers, the mobile phones, and the Internet. Findings of empirical studies show that cyberbullying is prevalent among adolescents across the world including Turkey (Akbulut, Şahin, & Erişti, 2010; Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra, & Runions, 2014; Topcu, 2008; Topcu, Erdur-Baker, & Çapa-Aydın, 2008; Yılmaz, 2011). Besides the high rates of cyberbullying, the negative effects of cyberbullying such as depression, anxiety, and health problems on its victims were found (Erdur-Baker & Tanrıkulu, 2010; Laftman, Modin, & Östberg, 2013; Perren, Dooley, Shaw, & Cross, 2010; Şahin, Aydın, & Sarı, 2012). These negative outcomes alerted the researchers and practitioners to design and implement prevention and intervention programs against cyberbullying. There have been several prevention and intervention programs in the international literature (Chaux, Velasquez, Schultze-Krumbholz, & Scheithauer, 2016; Tangen & Campbell, 2010; Williford, Elledge, Boulton, DePaolis, Little, & Salmivalli, 2013). The aim of this review study is to systematically examine cyberbullying prevention and intervention programs developed in Turkey.

To achieve this aim, a systematic review was conducted by searching Ebscohost, Science Direct and Ulakbim databases, National Thesis Databases of Council of Higher Education, and Google Scholar. Some of the examples for the keywords we used are “cyber bully + prevention program”, “cyber victim + prevention program”, “cyber bullying + prevention program”, “cyber bully + prevention program”. In order to obtain research results that were carried out with Turkish samples but written in English, the same keywords were used in English as well. Four major inclusion criteria were determined based on the aim of the present study. A study must (a) be conducted with a Turkish sample, (b) consist of a cyberbullying prevention and intervention program, (c) test the effectiveness of the program based on scientific methods, and d) be published either as an article or a thesis/dissertation in order to be included in the data set of the present study.

Three programs were found as a result of the systematic review, these are “The human-values oriented psycho-educational program towards adolescents who are bullies and problematic internet users” (Peker, 2013); “Cyber bullying sensibility improvement group training program on gifted students” (Nedim-Bal & Kahraman,

2015), and “An intervention program with tendency to reality therapy on cyber bullying behavior” (Tanrıku, 2013). Analysis of these studies revealed that (a) the programs were developed for middle school (grade 7 and 8) and high school students (grade 9, 10, 11, and 12), (b) the quasi-experimental research design was used, (c) the programs lasted for 60 to 75 minutes, and were between 8 and 10 sessions, (d) the programs did not make use of digital applications, and (e) while one of the programs was aiming for increasing sensibility towards cyberbullying, the other two were about decreasing cyberbullying behaviors and cybervictimization experiences.

As a result, although the first known cyberbullying research was conducted in 2007 by Erdur-Baker and Kavşut, the efforts to create a cyberbullying prevention and intervention program started in 2013. In addition to being late, the number of the prevention and intervention programs regarding cyberbullying in Turkey is very limited. Another problem of the obtained programs is that only the program in Nedim-Bal and Kahraman (2015) included the words cyberbullying in its title. The other two programs do not have cyberbullying words in the title and researchers and practitioners may have the difficulty of finding them by searching the titles. The title of the cyberbullying prevention and intervention program should indicate the aim (to prevent and/or intervene) and the target group (cyber bullies, cyber victims, bystanders, general population, teachers, or parents). Additionally, none of the programs is composed of technological components. Because cyberbullying happens via technology, the programs should have activities that help applying technology and keeping oneself safe by on-site training. Two of the programs (Nedim-Bal & Kahraman, 2015; Tanrıku, 2013) were developed based on Reality Therapy that is a frequently used theory of school counseling (Türkdoğan, 2015). Cognitive Theories and the Theory of Normative Social Behavior can also be used in addition to Reality Therapy (Ortega-Ruiz, Del Rey, & Casas, 2012; Tangen & Campbell, 2010). The program that was developed by Nedim-Bal and Kahraman (2015) targeted gifted adolescents. It is known that children and adolescents with special characteristics such as obesity and homosexuality are more likely to be cyber victimized (e.g., Kowalski, Morgan, Draka-Lavelle & Allison, 2016). Thus, cyber bullying prevention and intervention programs should consider children and adolescents with special needs.

In conclusion, the current study investigated the cyberbullying prevention and intervention programs that were developed with Turkish samples for the first time. Our analysis indicated that the efforts for creating prevention and intervention programs are very recent. Acknowledging that cyberbullying negatively impacts children and adolescents, the need for more empirical studies to prevent and intervene in cyberbullying for all ages and are specific to Turkish culture and education system is evident.

